

UČENJE JOVANA ZIZJULASA O NAČELU BOGA OCA

Grigorije Durić, Mostar

Eparhija Zahumsko-hercegovačka
Mostar
e-mail: mostaleksa@gmail.com

UDK: 231.1
262.12 Zizjulas, J.
Pregledni znanstveni rad
Primljeno 10/2013.

Sažetak

Načelo monarhije (samovlašće) Boga Oca jest najznačajnije bogoslovno načelo pravoslavne trijadologije. Zato nije čudno što je ono u središtu bogoslovnog zanimanja vodećeg suvremenog pravoslavnog teologa mitropolita Jovana Zizjulasa. Zizjulas načelo monarhije nalazi u starim simbolima vjere i, prvenstveno, u teologiji Kapadocijskih otaca. Ovo načelo omogućuje kršćanskoj vjeri da bude monoteistička, ali i da osnuje trojstvenost. Vjera u jednog Boga podrazumijeva vjeru u jednog Boga Oca koji rađa Sina i izvodi Duha Svetog. Ono što je bilo od posebne važnosti za kontekst 4. stoljeća kao i za Zizjulasa jest pitanje odnosa božanske biti i ličnosti. Naglašavanje načela monarhije podrazumijeva Boga Oca koji slobodno, neuvjetovano, uključujući i božansku bit, rađa jednovremenog Sina i izvodi Duha. Za Zizjulasa značnije načela monarhije Boga Oca nije samo teološke prirode – ono je izraženo i u euharistijskom iskustvu i u etosu Crkve.

Gljučne riječi: Načelo monarhije Boga Oca, ontologija, trijadologija, ličnost, bit, priroda, odnos, Kapadocijski oci.

UVOD

Pojam "ličnost"* ključan je u djelima pergamskog mitropolita Jovana Zizjulasa. On je prvi moderni pravoslavni bogoslov u kojeg je ovaj pojam zauzeo veoma značajno mjesto. Prema našem uvidu, on je jedan od najznačajnijih pravoslavnih bogoslova 20. stoljeća budući da je imao hrabrosti i umijeća snažno iskoračiti, svjedočeći ne samo o iskustvu ranijih Otaca Crkve nego i čineći izniman napor da to iskustvo protumači u kontekstu suvremenog čovjeka, bogoslovstvujući o biću Boga i nastojeći da to bogoslovlje pokaže značajnim za biće čovjeka. Za mitropolita Zizjulasa dogmati

* Hrvatskom jeziku prilagodio fra Ivo Skoko. Neki izrazi, npr. "ličnost" (u smislu "osoba") ostavljeni su, prema želji autora, radi autentičnosti u izvornom obliku.

su važni ako otkrivaju kakve i kolike ontološke posljedice nose u odnosu na biće Boga, biće čovjeka i biće svijeta. Tako su za njega i trijadologija i kristologija i pneumatologija i ekleziologija u važnom smislu “ontološke”, zato što bogoslovlje u svakom svom vidu govori o Božjem i našem *načinu postojanja*. Moglo bi se reći da bogoslovlje i jest čovjekovo svjedočenje o tome kako jedan dogmat utječe na način postojanja, odnosno na život bića. Ali, upravo zato što je postojanje Svetog Trojstva osnova svakog drugog postojanja, trojstveni dogmat je u osnovi cjelokupne Zizjulasove ontologije. Čitav njegov bogoslovni trud odiše stalnom željom da se život Svete Trojice objasni kao osnova našeg načina postojanja, tj. da se trijadologija objasni kao ontologija *par excellence*.

U tom ključu treba razumijeti jedan od najvažnijih aspekata Zizjulasove misli. Njemu su osobito zanimljivi i u njegovim djelima posebno navođeni oni Oci Crkve koji su radili na istom zadatku ontološkog tumačenja trojstvenog dogmata. Riječ je, prije svega, o Kapadocijancima, a potom i o sv. Maksimu Ispovjedniku i sv. Grigoriju Palami. Do Zizjulasa je pravoslavna teologija raspolagala brojnim i vrijednim studijama o ovim Ocima i njihovu značenju. Ipak, čini se da je tek nekoliko Zizjulasovih studija o doprinosu Kapadocijanaca kršćanskoj misli ukazalo na to koliko je značajno i dalekosežno bilo ono što se dogodilo u njihovim djelima. Zizjulas je dao sve od sebe da pokaže kako su oni ne samo terminološki izbrusili rječnik kršćanske teologije nego i da su jasno artikulirali načela otačke ontologije (od kojih je, po njemu, najznačajnije načelo monarhije Oca, o čemu ćemo nastojati govoriti u našem radu). Iako se u radovima drugih teologa o Zizjulasu mogu pronaći zamjerke koje se tiču konkretne upotrebe određenih pojmova kapadocijske teologije u njegovoj ontologiji, vidjet ćemo da te zamjerke nisu uvijek opravdane. One često zanemaruju cjelinu bogoslovlja Kapadocijanaca, ali i Zizjulasovog. Pojmovi “ličnost”, “priroda” i “odnos” temeljni su za Kapadocijance kao i za samog Zizjulasa. Premda je moguće ukazati na mjesta na kojima Zizjulas inzistira na “personalističkom” čitanju Kapadocijanaca, vidjet ćemo da stvari nisu tako jednostrane ni kod njega ni kod njih. Također, vidjet ćemo da je njegovo čitanje i tumačenje ovih Otaca u biti vjerno i dosljedno njihovoj teologiji.

Osim što je otačka, Zizjulasova relacijska ontologija utemeljena je na liturgijskom predanju. Čak i sama riječ “ontologija”, iako preuzeta iz filozofije, po njegovu tumačenju upućuje i na liturgijsku molitvu u kojoj se Bogu obraćamo kao onome koji “jest i uvijek na isti način jest” (ὁ ὢν καὶ ὡσαύτως ὢν). Njegova ontologija je liturgijska

i zato što uvijek upućuje na liturgiju kao mjesto gdje se naš osobni odnos s drugima ostvaruje na konkretan način. Nadalje, samim time što je liturgijski utemeljena, Zizjulasova ontologija je eshatološka. On uvijek inzistira na tome da je istinsko biće čovjeka samo ono koje će se ostvariti u budućem vijeku, a koje ovdje i sada imamo jedino u liturgiji kao predokusu budućeg vijeka.

Zizjulasova ontologija ima svoje ekleziološke posljedice. Jedno od osnovnih ontoloških pitanja koje on postavlja jest: kako to da *mnogi* mogu biti *jedno*, a jedno *mnogi*? Iako započinje kao trijadološki problem, ontološka primjena trojstvenog rješenja jest ekleziološka i daje odgovor na pitanje kako to da mnogi u Crkvi jesu jedno ostajući pritom slobodne ličnosti. Vidjet ćemo da je načelo monarhije, tj. hijerarhije postojanja u biti bitno kao rješenje ovog pitanja. Za Zizjulasu Bog postoji kao relacija (odnos), i stoga kao zajednica, i sve što je obuhvaćeno autentičnim načinom postojanja može postojati samo kao relacija (odnos) i zajednica. Zato je njegovu ontologiju, ako bi se jednom rječju mogla opisati, moguće nazvati *relacijskom* ontologijom. Za Zizjulasu nije najvažnije pitanje što je Bog uopće, već *tko* je Bog. Otuda je za njega najvažnija teološka tema o tajni Svete Trojice. Unutar te teme ključno pitanje kojim se Zizjulas bavi jest pitanje načela ili monarhije Oca. Upravo to i jest tema našeg rada.

BOG OTAC KAO NAČELO

Ne bismo pogriješili kada bismo rekli da učenje o monarhiji Boga Oca predstavlja temelj cjelokupne Zizjulasove teologije. Zanimljivo je što on u svom učenju o oćinstvu Božjem polazi prije svega od drevnih simbola vjere koji poćinju upravo govoreći o Bogu kao o Ocu.¹ Mnogi istraživaći obratili su pozornost na ćinjenicu da se u ranim Simbolima vjere prvi ćlan koji govori o Bogu kao Ocu odnosi, u stvari, na kozmologiju.² Međutim, ne negirajući da ovaj ćlan ima veze i s kozmologijom, Zizjulas nastoji dokazati da je on prvenstveno ontološki (a ne kozmološki). Razlikujući ontološki i

¹ Trijadologija mitropolita pergamskog nije sistematizirana u jednu cjelinu ili jedan rad koji bi bio posvećen samo i isključivo trojstvenom bogoslovlju. Međutim, kao ontologija *par excellence*, trijadologija je prisutna u svakom od njegovih radova. Kao naroćito relevantan rad po ovom pitanju izdvaja se *Zajednica i drugost*, Požarevac, 2010. Istu liniju prati izlaganje u J. Zizjulas, *Dogmatske teme*, Novi Sad, 2001.

² *Zajednica i drugost*, 121.

moralno-kozmoški sadržaj božanskog očinstva, Zizjulas tvrdi da u tumačenju istočnih Otaca Crkve Bog jest Otac bez obzira na njegove tvorilačke aktivnosti i bez obzira na sâmo postojanje kozmosa.³ Naime, Bog je Otac zato što ima Sina (a ne zato što stvara svijet), a Sina ima *neovisno* i *prije* postojanja kozmosa (kao uređenog svijeta). Izjednačavanje ili bar nerazlikovanje *rađanja* (γέννησις) Sina i *stvaranja* (γένεσις) svijeta bilo je, prema Zizjulasu, jedna od najvećih boli prednicejskog bogoslovlja, osobito Origenovog.⁴ Njihovo razlikovanje bio je jedan od najznačajnijih uvida koji u svetoatačkoj teologiji pripada sv. Atanaziju Velikom,⁵ a na kojem Zizjulas osobito inzistira. I upravo zato što je Bog Otac prije svega Otac u ontološkom smislu, on je Otac i u drugom (kozmoškom) smislu. U ovom drugom smislu on je Otac jer je Tvorac i Παντοκράτωρ (Svedržatelj) “budući da drži sve u svom Sinu okriljujući tvorevinu istim odnosom ljubavi koji drži ličnosti Trojstva na okupu”.⁶ Izvjesno je, dakle, da je, za Zizjulasa, Otac onaj koji je – kao “davatelj” koji slobodno uzrokuje Sina i Duha – ontološki “uzrok” Božanstva i sigurnost odnosa među trojstvenim ličnostima osobama, kao što je – “u” i “kroz” Sina i Duha – onaj koji potvrđuje biće tvorevine.⁷

Prema tome, Bog je Otac prije svega zato što prije vjekova ima Sina, a tek potom (u sekundarnom, izvedenom smislu) i zahvaljujući tome što drži tvorevinu u svom okrilju (u Sinu), čime se ističe da njegov odnos prema tvorevini “prolazi” kroz njegov odnos prema Sinu. Ovo “držanje svijeta u Sinu” za mitropolita pergamskog ima ne samo ontološko nego i gnoseološko značenje u smislu da Bog poznaje svijet u svom Sinu i Logosu:

“Poznaje nas u svojem Sinu, kao svoje sinove; a to znače one riječi: ‘Ili bolje, Bog je nas spoznao’ (Gal 4,9), koje izgovara apostol Pavao. I na taj način mi konačno poznamo Boga kao Oca.”⁸

No, vratimo se na trenutak opet spomenutim ranokršćanskim Simbolima vjere. Ističući razliku između istočnih i zapadnih Simbola vjere, Zizjulas primjećuje da zapadni Simboli dosljedno

³ Usporedi njegovu karakterističnu tvrdnju: “Očinstvo Boga ne dolazi od njegove tvorilačke aktivnosti”, *Isto*, 123.

⁴ Georgije Florovski, “Pojam stvaranja kod Sv. Atanasija Velikog”, *Teološki pogledi*, 4 (1974), 246.

⁵ Sv. Atanazije, *O očovečenju Boga Logosa*, Beseda, Novi Sad, 2003, 136.

⁶ J. Zizjulas, *Zajednica i drugost*, Požarevac, 2010., 34.

⁷ Geoffrey Wainwright, “John Zizioulas on Personhood in God and for Humankind”, *Ecclesiology* 4 (2008), 223.

⁸ J. Zizjulas, *Dogmatske teme*, 78.

čuvaju izraz *credo in deum patrem omnipotentem*, dok istočni s istom dosljednošću dodaju riječ "jedan" ispred riječi "Bog": "Vjerujem u *jednog* Boga Oca Svedržitelja". Zato bi bilo neophodno istražiti što su htjeli istaknuti istočni kršćani dodavanjem riječi "jedan" ispred izraza "Bog Otac" u Simbolu vjere? Na ovo pitanje, prema Zizjulasu, najbolji odgovor daje teologija Kapadocijskih otaca.⁹ O poznavanju načela njihove teologije, dakle, ovisi pravilno razumijevanje postavki i rješenja ontološkog problema u trojstvenom kontekstu.

Po Zizjulasovu tumačenju Kapadocijski oci o temi uzročnosti, očinstva i jedinstva u Bogu govore na osnovi nekoliko temeljnih teza.

a) Priroda može biti *pokazatelj* božanske jednosti, ali *temelj* jedinstva ostaje Otac.¹⁰ Ovim stavom Kapadocijci se nadovezuju na izjednačavanje Boga s Ocem kakvo postoji u Bibliji i u ranim Simbolima vjere. Ipak, to ne znači da je božanska bit zanemarena ili nebitna. Naprotiv, ona je plodotvorna, ali ne sama od sebe (tj. ne nužno), nego voljom ličnosti osobe:

"Plodородna bit, božanska bit, ne proizvodi trojni život automatski i po prirodi, odnosno kao [svoju] prirodnu posljedicu. *Proizvodi ga kroz Oca*, kroz jednu ličnost; prema tome, kad je u pitanju uzročnost, Ocu kao ličnosti pripisujemo prethodnost u odnosu na druge dvije ličnosti."¹¹

Ipak, upravo ovo inzistiranje na svojevrsnoj prednosti ličnosti nad biti jest jedan od osnovnih problema u Zizjulasovom bogoslovlju i uzrok većine kritika upućenih mitropolitu pergamskom. John Wilks sažima historijski argument protiv davanja prednosti ličnosti nad biti na sljedeći način:

"Kapadocijanci su u diskusiji o Svetom Trojstvu bili vrlo oprezni trudeći se ne davati čak ni nagovještaj bilo kakve nadmoći *ousije* nad *hipostazom*, ili obrnutno: 'poredak ne utječe na *ousiju*'. Oni su, također, izbjegavali isticanje neke neophodne teme koja bi zahtijevala raspravu o drugom. Kako smo već rekli, oni su nastojali održati u ravnoteži vezu između *ousije* i *hipostaze*. U

⁹ Za Zizjulasu su, prema svemu što on kazuje, Kapadocijski oci – oci *par excellence*. Sažet prikaz Zizjulasovog odnosa prema Kapadocijskim ocima i njihovoj terminologiji u ponešto polemičkom kontekstu daje Nigel Rostock, "Two Different Gods or Two Types of Unity? A Critical Response to Zizioulas' Presentation of 'The Father as Cause' with Reference to the Cappadocian Fathers and Augustine", *New Blackfriars* XCI/1033 (May, 2010), 321–330, kao i G. F. Wilks, "The Trinitarian Ontology of John Zizioulas", *Vox Evangelica*, 25 (1995), 63–88.

¹⁰ Ovdje se Zizjulas poziva na sv. Grigorija Bogoslova, *Beseda* 42, 15.

¹¹ J. Zizjulas, *Dogmatske teme*, 195.

tom kontekstu, izjave koje se tiču 'uzroka' moraju biti (ispravno) shvaćene."¹²

Upravo pitanje "ravnoteže" ličnosti i biti jest jedno od središnjih točaka recepcije Zizjulaseve misli i glavnih sporova u vezi s njom.

b) Božanska monarhija ukazuje na ἀρχή koja je ličnost Oca, a ne jedna zajednička bit svih osoba Svetoga Trojstva. Time se ontološka ἀρχή premješta s plana biti na plan ličnosti: "jedna ontološka ἀρχή u Trojstvu je Otac koji je u ovom smislu Jedan Bog".¹³ Ovo je gotovo doslovno ponavljanje, ali i tumačenje, riječi sv. Vasilija Velikog da je "Bog jedan jer je i Otac".¹⁴

c) Pojam ἀρχή implicira *kretanje* u smislu jedne unutrašnje, perihoretičke dinamike u Trojstvu. Otac (koji je jedan) prouzročio je druge dvije ličnosti kao zasebne i potpune, ali jednobitne hipostaze. Trojica se, tako, objašnjava dinamički – kao pokret od Jednoga Trojici.¹⁵ Naravno, Otac je uzrokovao Sina i Duha prije vremena i izvan vremena (ἄχρονος) tako da nikada nije bilo kada Sina i Duha nije bilo. Također, Otac uzrokuje Sina i Duha ne na planu biti (ούσία), nego na planu hipostaze ili ličnosti. Za Zizjulasa je ovo od bivstvene važnosti zato što u *ovoj* vrsti uzrokovanja nema prinude ili nužnosti – ona u sebe uključuje samo slobodu i ljubav. On će na osnovi toga zaključiti da su Kapadocijanci – time što su Oca ("jedno *relacijsko* biće"¹⁶) pokazali izvorom Trojstva – u ontologiju uveli slobodu "budući da Otac kao ličnost, a ne kao bit, može postojati jedino slobodno i u odnosu s ostalim ličnostima".¹⁷

On također smatra da je doprinos Kapadocijanaca i u tome što su premještanjem ontološke ἀρχή s plana biti na plan ličnosti "izoštrili" Simbol vjere. To se, po njemu, najbolje vidi u usporedbi s Nicejskim simbolom, koji je govorio o rađanju Sina "iz biti Oca". Njihovom preciziranju prethodila je oštra rasprava protiv arijanaca koju je predvodio av. Atanazije Aleksandrijski, čija je borba nesumnjivo bila korisna, ali, po Zizjulasu, ne bi bila dovoljna bez jezika koji je ukazao na Oca kao ličnost, a kojeg su jasno kao takvog definirali tek Kapadocijanci (što se najbolje pokazalo u prepoznavanju Očeve

¹² John G. F. Wilks, "The Trinitarian Ontology of John Zizioulas", 73.

¹³ J. Zizjulas, *Dogmatske teme*, 195.

¹⁴ Bazilije Veliki, *Slovo* 24, RG 31, 605.

¹⁵ Sv. Grigorije Bogoslov kaže: "Jedan (μὴνας) se od početka pokrenuo dvojici i zaustavio na trojici." *Teološka besjeda* 3, 2.

¹⁶ J. Zizjulas, *Zajednica i drugost*, 36.

¹⁷ *Isto*, 36.

ličnosti kao ontološke ἀρχή u Svetom Trojstvu).¹⁸ Na Carigradskom koncilu (381. g.), u članku koji govori o rađanju Sina, izostavljena je riječ “bit”, tako da je ostalo samo da se Sin rađa “od Oca”. Tako će ostati zauvijek u Nicejsko-carigradskom simbolu, koji je postao Simbol vjere Crkve, iz čega se može vidjeti snaga koncilijarnosti i svijest o važnosti svake riječi u teologiji, ali i veliki autoritet i snažni argumenti Kapadocijanaca, koji su na ovaj koncil presudno utjecali (budući da uopće nije bilo jednostavno promijeniti nešto što je na prethodnom koncilu bilo odlučeno).¹⁹ Mnogim elementima svoje teologije Kapadocijanci su pridonijeli učenju da je Otac *jedina* ontološka ἀρχή u Bogu. Jedan od njih bio je i spomenuto shvaćanje sv. Vasilija da sve u vezi s Bogom, bilo *ad intra* bilo *ad extra*, počinje „blagovoljenjem“ (εὐδοκία) Oca.

Drugi element bio je razlikovanje koje je sv. Grigorije Nazijanzin Nazijanski pravio između “volje” (θέλημα) i “imatelja volje” (ὁ Θεῶν). Tako je, po njemu, volja zajednička svim trima ličnostima Trojice, dok je imatelj volje svaka od ličnosti posebno. Zato je začetnik božanske slobode Otac, pošto “imatelj volje” mora biti ličnost (sv. Grigorije), ali i zato što u Bogu sve počinje baš od Očeve ličnosti (sv. Bazilije).

Pri svemu ovome, naglašava Zizjulas, treba stalno imati na umu da: “Očinstvo Boga nema ništa zajedničko s ljudskim očinstvom; između njih nemoguće je uspostavljati bilo kakvu analogiju.”²⁰

Osnovni uzrok tome je što, za razliku od Božjeg, ljudsko očinstvo pretpostavlja da jedinke prvo postoje pa tek onda

¹⁸ Kao što je poznato, jedna od najvećih slabosti terminologije prije Kapadocijskih otaca, tj. u doba tzv. “staronicejske” teologije, jest nedostatak jasnih i nedvosmislenih ontoloških kategorija. Naime, sv. Atanazije Veliki poznao je termine “bit”, “priroda”, pa čak i “hipostaza” u smislu u kojem se poslije Kapadocijanaca ustalilo značenje “biti” i “priode”. S druge strane, za ono što se poslije Kapadocijanaca ustalilo kao “ličnost” nije postojala odgovarajuća kategorija. Sv. Atanazije je naglašavao: “Otac je Otac i nije Sin”, i obrnuto, ali nikada nije odgovorio na pitanje *koja se to kategorija primjenjuje za posebnost Oca, Sina i Duha*. Donekle je to ispravljeno nakon godine 362., kada je prihvaćena „istočna terminologija“ (koja je, uostalom, već bila bliska Kapadocijancima). Napokon, tek su Kapadocijski oci izveli terminološku jasnoću, i zato ih mitropolit pergamski vrlo često ističe.

¹⁹ Važnost ovih teoloških odluka za Crkvu može se vidjeti iz komentara sv. Maksima Ispovjednika koji Zizjulas rado navodi kao Maksimovu formulu u obliku tvrdnje da se Otac „mimo vremena i ljubavlju (ἄχρονος και ἀγαπητικῶς) pokrenuo na rađanje Sina i ishodenje Duha“ (vidi: J. Zizjulas, *Zajednica i drugost*, 129).

²⁰ J. Zizjulas, *Zajednica i drugost*, 40.

zasnivaju odnose. Tako je, na primjer, ljudski otac konstituiran kao jedinka *prije* nego što je kao jedinka konstituiran njegov sin. Prema tome, analogija božanskog s ljudskim onemogućena je ljudskim individualizmom i podijeljenošću ljudske prirode. Zizjulas ovo ističe pozivajući se, između ostalog, i na jasnoću Simbola vjere, koji samom svojom strukturom ukazuje na to da je očinstvo Boga relacijsko,²¹ kao što je to i ljudsko, ali ipak nerazumljivo po analogiji s ljudskim, budući da je ovo posljednje uvjetovano individualizmom (koji je kod Boga odsutan). I ovdje možemo vidjeti koliko je otački utemeljeno bogoslovlje mitropolita pergamskog. Naime, on ovakvim stavom slijedi ne samo Kapadocijance nego i sv. Atanazija Velikog, koji je u svojim *Riječima protiv arijanaca* inzistirao na tome da je samo u Bogu Otac istinski i doslovno Otac, jer nije ujedno sin nekog pred-postojećeg Oca, kao što je i Sin – istinski (i samo) Sin, jer nije otac nekoga tko bi se iz njega rodio.²² Gotovo u svim svojim studijama Zizjulas će postojano tvrditi da je ličnost “odnosni termin”.²³ Za ovakav stav on polaznu osnovu nalazi u tumačenju samog termina “Otac”, jer sâmo njegovo izgovaranje automatski ukazuje na odnos i na ono što iz tog odnosa proizlazi.²⁴

Takvo tumačenje Zizjulas preuzima od sv. Grigorija Bogoslova, koji kaže da: “Otac nije ime niti za bit (οὐσία) niti za energiju (ἐνέργεια), nego za odnos (σχέσις) i za *način* na koji se Otac *odnosi* (ἔχει) prema Sinu ili Sin prema Ocu.”²⁵ Tako, čim kažemo “Otac”, mi automatski podrazumijevamo i njegov odnos ili zajednicu s drugim dvjema ličnostima osobama (Sinom i Duhom).²⁶ Uostalom, ovakvo tumačenje prisutno je već u najranijoj nicejskoj teologiji, kod sv. Aleksandra i sv. Atanazija Aleksandrijskog: “Otac je Otac jer je s

²¹ “Otac je kao relacijski entitet neshvatljiv bez Sina i Duha”, *isto*, 130, s pozivanjem na Grigorija Nizijskog, *Protiv Eunomija* 4, 8.

²² Sv. Atanasije Veliki, *Prvo slovo protiv arijanaca*, 21, EPE 11, 90.

²³ *Zajednica i drugost*, 135 i *passim*.

²⁴ *Isto*, 135. Također, kao što znamo, ovo razlikovanje između termina Otac i Sin u trojstvenom i antropološkom kontekstu bilo je jedno od osnovnih razlikovanja na kojima je inzistirao sv. Grigorije Nizijski u svojim djelima protiv Eunomija.

²⁵ Grigorije Bogoslov, *Teološke besjede* 3, 16.

²⁶ “[...] čak iako se ne izgovore oba ova imena (Oca i Sina), ono koje je ispušteno sadržano je u onom koje je izgovoreno – tako je tijesno jedno podrazumijevano u drugom i u suglasnosti s njim. Svako od [ovih imena] se toliko razabire u drugom da se nijedno od njih ne može shvatiti bez drugog.” Grigorije Nizijski, *Protiv Eunomija* 4, 8.

njim uvijek prisutan Sin po kojem je i nazvan Ocem.”²⁷ Dakle, iako bi iz ovoga moglo slijediti da je temeljna realnost u Bogu zajednica (ličnosti osobe Svetog Trojstva), Zizjulas ipak tvrdi da to nije slučaj, nego da je krajnji ontološki temelj Božjeg bića Otac. Ubrzo ćemo vidjeti zašto. Prije toga razmotrimo prigovore koji su upućivani ovom Zizjulasovom stavu. Čini se da se oni mogu svesti na dva glavna:

– Zašto izdvajati samo Očevu osobu, a ne postaviti Sina i Duha isto tako za uzročnike božanskog postojanja?²⁸

– Zašto ne postaviti zajednicu tri božanske osobe (περιχώρησις) i njihovu ontološku međuovisnost za posljednju realnost u Božjem postojanju i samim tim za „uzrok“?²⁹

Prije nego što će dati odgovor na ove primjedbe Zizjulas, želeći doći do terminološke jasnoće, kaže da će se pojmom “bitak” koristiti po ugledu na Kapadocijske oce. To znači da će termin “bitak” za njega označavati dvije stvari: a) ono “što” (τί ἐστίν) Božjeg postojanja (a to je za Kapadocijance οὐσία ili bit ili priroda Božja) i b) ono “kako” (ὅπως ἐστίν) Božjeg postojanja (a to je za Kapadocijance ličnost). Prema tome, pojam “bitka” podjednako opravdano se u Bogu može primijeniti i na njegovu bit i na njegove ličnosti (a ne samo na bit kako Zizjulas tvrdi da je slučaj npr. sa sv. Augustinom ili sa srednjovjekovnom skolastikom).

Zizjulas nadalje podsjeća da su već stari Heleni još u predsokratovsko doba uspostavili razliku između “postojanja” (εἶναι) i “postajanja” (γενεσις). Ovo razlikovanje omogućilo je da se uspostavi razlikovanje između uzroka i posljedice. Od tada pa nadalje, tvrdi on, ljudski um zaokuplja pitanje: zašto nešto postaje, odnosno čime je uzrokovano?³⁰ Drugim riječima, ideja uzročnosti nepovratno se nastanila u ljudsko mišljenje. Međutim, kako samo

²⁷ Sv. Aleksandar Aleksandrijski, *Poslanica Aleksandru Carigradskom*, PG 18, 557.

²⁸ Ovo pitanje svakako je značajno u kontekstu ekumenske teologije jer objašnjava zašto pravoslavnima nije prihvatljivo učenje o proizlaženju Duha Svetog “i od Sina”. To je jedan od razloga zašto katolički bogoslovi Wilks i Rostock polemiziraju protiv Zizjulasova pozivanja na Kapadocijance kada mitropolit pergamski ističe značenje monarhije Oca. Oni su stoga spremni poreći ili Zizjulasovo pozivanje na Kapadocijance ili normativnost Kapadocijanaca ili pojedinih njihovih mjesta na koje se Zizjulas poziva. Iako nije konkretno odgovorio ovoj dvojici bogoslova, Zizjulas je to učinio neizravno, napisavši značajan rad u kojem razjašnjava potrebu za zagovaranjem monarhije Oca u kontekstu pitanja o *Filioque* (J. Zizjulas, “Jedan jedinstveni izvor”, *Vidoslov*, 23, 2001, 63).

²⁹ *Zajednica i drugost*, 135.

³⁰ *Isto*, 136.

razlikovanje između postojanja i postajanja, tako i njime uvjetovana ideja uzročnosti, bili su od početka vezani za kategoriju *vremena*. Ma kako da je ovaj odnos rješavan, on je u helenskoj misli nužno podrazumijevao *vremenski slijed* unutar kojeg se događalo kako postajanje, tako i postojanje, samo što je vremenitost postojanja bila vječna, a vremenitost postajanja promjenljiva (usp. Platonovu sliku iz *Timaja Timeja*, gdje je vrijeme opisano kao “pokretna slika vječnosti” nebeskih sfera).

Doprinos Kapadocijanaca Zizjulas sada vidi u tome što su oni iz dotadašnjeg koncepta uzroka uklonili nužnost povezivanja s vremenom: “nema nužnog uključivanja vremena u uzročnost.”³¹ Bezvremena uzročnost, doduše, nije bila sasvim originalan pronalazak, jer se mogla naći i u neoplatonizmu, premda u jednom kontekstu prilično različitom od kršćanske ontologije. Za Kapadocijance je, međutim, karakteristično to što su ovu bezvremenu uzročnost povezali s odbacivanjem uzročnosti na razini biti i prihvaćanjem uzročnosti samo na razini ličnosti. Tako je za njih uzročni jezik bio dopustiv jedino u pravcu ličnosti, a nikako u pravcu biti: kada, dakle, govoreći o Bogu pitamo o uzroku, pitanje je uvijek “tko”, a ne “što”. Do ovakvog (bivstvenog) shvaćanja bezvremene uzročnosti Kapadocijanci su došli suprotstavljajući se eunomijancima, koji su tvrdili da je “Otac veći od Sina po prirodi”, pošto Očevoj prirodi pripada rađanje Sina.³² Povijesni kontekst je i ovdje od presudnog značenja.

“Eunomijevo učenje bilo je to koje je pokrenulo pitanje uzroka [...], podrazumijevalo je da Bog (Otac) ‘nije ni od koga’ i da je to svojstvo [tj. biti uzrok] – svojstvo biti (οὐσία). ‘Bog (Otac) je po sebi neuzrokovan, ali je uzrok svega drugog što dolazi u biće’”.³³

Kapadocijanci sada, razlikujući u Božjem postojanju pravac prirode ili οὐσία od pravca hipostaze ili ličnosti, rađanje Sina (tj. davanje bitka Sinu) stavljaju u pravac ličnosti, a ne božanske prirode. Zizjulas smatra da je razlikovanjem ovih razina i smještanjem uzročnosti na razinu ličnosti nađeno jedino moguće rješenje kojim se istodobno čuva i to da je uzrok Božjeg bitka ličnost Oca, kao i to da su oni koji su uzrokovani (Sin i Duh) s Ocem jednobitne i jednake slobodne ličnosti (tj. čuva se to da u

³¹ *Isto*, 136.

³² Jedno od težih mjesta za pravoslavno tumačenje, na koje su se arijanci uvijek pozivali bilo je Iv 14, 28: „moj Otac veći je od mene“. Oni su ga redovito tumačili u smislu da je Otac po prirodi veći od Sina te da zato te dvije ličnosti nisu jednake biti.

³³ John G. F. Wilks, “The Trinitarian Ontology of John Zizioulas”, 72.

Bogu nema subordinacije). Po Zizjulasu, to se postiže time što Otac rađajući Sina ne uzrokuje prenošenje ili odašiljanje biti (ουσία) od sebe prema Sinu, nego rađanje ličnosti koja se zove Sin. Avad Nadžib Najeeb Awad ovako sažima Zizjulasovo shvaćanje kapadocijske teologije: “Bit je zajedničko imenovanje kojeg dijele tri ličnosti, ali čiji je uzrok jedna ličnost, Otac. ‘Ličnost’, s druge strane, označava specifičnu osobnu kvalitetu koja nije zajednička drugim ličnostima koje, ipak, dijele istu bit [...]. Drugim riječima, razlikovanje treba ležati u konkretnoj hipostaziranoj stvarnosti Oca jer je od tri ličnosti samo On *neuzrokovani uzrok*.”³⁴

Rađajući Sina, Otac nije uzrok onog *istog* (tj. *ousije* ili biti kao onog što je isto u Svetom Trojstvu), nego nekog *drugog* (tj. ličnosti kao onog što je različito u Svetom Trojstvu).³⁵ Dakle, takav način Očevog bezvremenog uzrokovanja Sina i Duha, prema Zizjulasu, u Božji bitak uvodi slobodu i čini da Bog Trojstvo postoji slobodno, tj. da ovim božanskim ličnostima ne upravlja njihova priroda, već da one upravljaju njome. Jedino tako je moguće razumijeti stav Sv. Grigorija Nazijanina kada, govoreći o tome kako uzročnost nije stvar prirode, nego ličnosti, kaže da unutar Boga “[...] nikada ne možemo uvesti nehوتيčno (ἀκούσιον) rađanje.”³⁶ *Dinamičnost* života Svetog Trojstva po sebi Zizjulas preuzima iz Nazijaninovih riječi: „[...] Jedan (μὴνός) se *pokrenuo* od početka ka dvojici i *zaustavio* na trojici. I ona je za nas Otac i Sin i Sveti Duh.”³⁷ Ovo, po Zizjulasu, podrazumijeva da uzrokovanost u Bogu ne razara ontološku jednakost, jer uzrokovanje Drugog i Trećeg ne biva prirodom Prvog, nego njegovom osobnošću. Dakle, ideju uzroka u Bogu Kapadocijanci su uveli kako bi njome ukazali na to da je Božja bit dinamična i relacijska jedino kroz ovu drugost i u ovoj drugosti. Ovo kretanje nije, dakle, spontano (prirodno) kretanje triju božanskih ličnosti. Drugim riječima, nisu se ličnosti Svetog Trojstva pokrenule istodobno kao “ličnosti u zajednici”, nego se pokrenuo jedan Otac

³⁴ Najeeb Awad, “Between Subordination and Koinonia: Toward a New Reading of the Cappadocian Theology”, *Modern Theology* XXIII/2 (April, 2007), 187.

³⁵ Kako primjećuje G. Wainwright: „Sistematsko-bogoslovski Zizjulas s pravom inzistira na temeljnom i kontinuiranom prvenstvu Boga u stvaranju ličnosti (‘Voljen sam, dakle postojim’), i priznaje ‘ličnu’ kreativnost u umjetnostima” (Geoffrey Wainwright, “John Zizioulas on Personhood in God and for Humankind”, *Ecclesiology* 4, 2008, 235). Svakako, nije u pitanju „osobna kreativnost“ u njezinom estetskom aspektu, nego inzistiranje na ontološkoj prednosti slobode u odnosu na uvjetovanost, čak i na uvjetovanost božanskom prirodom.

³⁶ Grigorije Nazijanin, *Bogoslovne besede*, 3. 2.

³⁷ *Isto*.

(μονός κινήσιον) ka dvojici i zaustavio na trojici. Prema tome, ako je Sveto Trojstvo “kretanje”, onda je ono kretanje koje je pokrenula ličnost Oca.³⁸

I u svom tumačenju božanske monarhije Zizjulasa se također oslanja na Kapadocijance. Ako pojam “monarhija” u teologiji označava postojanje samo jednog načela (ἀρχή) u Bogu, onda je to načelo za Zizjulasa nedvosmisleno ličnost Boga Oca.³⁹ Kapadocijanci (npr. sv. Grigorije Bogoslov) doduše koriste termin monarhija u dva smisla, od kojih se jedan veže za sve ličnosti Svetog Trojstva i označava da u svima njima postoji samo jedno načelo volje i sile, a drugi označava samo jednu ličnost (tj. samo Boga Oca). Zizjulasa, međutim, ovu njihovu prvu upotrebu tumači kao *moralnu*, a drugu kao *ontološku*. Prema tome jedinica (μονός) koja je odgovorna za postojanje Svetog Trojstva nije nešto zajedničko svim trima ličnostima, iz čega se onda pojavilo Trojstvo, nego je to samo Očeva ličnost. Tu se Zizjulasa poziva i na teologa koji je živio cijelo tisućljeće poslije Kapadocijanaca – sv. Grigorija Palamu, koji kaže: “Samo Otac predstavlja izvorno Božanstvo.”⁴⁰ Zato Otac unutar Svetog Trojstva figurira kao roditelj (γενήτωρ) i ishoditelj (προβολεύς). Ovakvim shvaćanjem isključuje se poimanje Svetog Trojstva kao nehodičnog proizvoda bezlične biti. Kapadocijanci su, dakle, u ovom Zizjulasaovom originalnom tumačenju, svojom trijadologijom, a prije svega svojim shvaćanjem uzročnosti, “drugost” (tj. postojanje od Oca “drugih” ličnosti: Sina i Duha) pripisali ličnosti Boga, a ne elementu οὐσία ili nekoj vrsti “trojedinstva”. Time su oni “drugost” (tj. Oca)⁴¹ učinili temeljnom ontološkom realnošću Božjeg postojanja.

Na osnovi rečenog jasno je da se Zizjulasa protivio stajalištu prema kojem je “struktura zajednice koja postoji po sebi” posljednja ontološka kategorija u Bogu. On to čini zato što: a) time bi doveo u pitanje biblijski monoteizam;⁴² b) kada bi trojstvenost uzeli za posljednje ontološko utemeljenje u božanskom postojanju, time bismo tri ličnosti automatski stavili u *koegzistenciju* (doduše,

³⁸ Jasno je da se radi o kretanju koje izaziva *osobna inicijativa*“, isto, 140.

³⁹ A. Papanikolau dobro primjećuje da u Zizjulasaovoj teologiji “Otac kao αἴτιον podupire relacijsku ontologiju na dva načina: na jedan, tako što povezuje jedinstvo Boga s ličnošću Oca, prije nego s božanskom οὐσία. Μοναρχία, jedna ἀρχή, kod helenskih otaca bila je izjednačena s Ocem [...] Bog je jedan zato što je Otac [...] Na drugi, tako što je Božje trojstveno postojanje rezultat ličnosti, slobode i ljubavi Oca, a ne nužnost biti”, *Being with God*, 84.

⁴⁰ Sv. Grigorije Palama, *O ishodenju Duha Svetog*, 14.

⁴¹ Jer i Otac je (obratno) “drugi” u odnosu na Sina i Duha.

⁴² On se slaže s Karlom Ranerom da je u Bibliji Bog – Otac (K. Rahner, *The Trinity*, 1976., 17 i *passim*).

logičkog, a ne vremenskog tipa), čime bi se poništilo svako ontološko (pro)izvođenje u božanskom bitku.⁴³ Samim tim bi se načelo monarhije narušilo i stvorilo "trijarhiju", što bi, kako pokazuje sv. Grigorije Palama, dovelo do potpunog nereda u trijadologiji i ontologiji.⁴⁴

Kada bismo to što tri božanske ličnosti svojim suodnosom čine jednu zajednicu shvatili kao posljednje ontološko utemeljenje unutar Boga, onda bismo time, smatra Zizjulas, poduprli augustinovski stav po kojem su tri božanske ličnosti jedno zato što ne postoji svaka po sebi i neovisno o drugoj, nego zato što se odnose jedna prema drugoj. Time (odnošenjem) posljednji bi ontološki temelj u Bogu bio ne Otac, nego odnos (relacija ili zajednica triju božanskih ličnosti). Ovim bi ontološko *izvođenje* Sina i Duha iz Oca bilo zamijenjeno ontološkim *zajedništvom* (nerazdvojivošću Oca, Sina i Duha). U jednoj takvoj koncepciji⁴⁵ jedan Bog ne bi bio Otac, nego *jedinstvo* Oca, Sina i Duha "u njihovoj nerazdvojivosti ili međuodnosu".⁴⁶

Sljedeći Zizjulasov argument u prilog tezi da je Bog Otac temeljna realnost u Svetom Trojstvu mogao bi se nazvati euharistijskim. Naime, kad jedan Bog ne bi značio jednu hipostazu, to bi značilo da naša molitva nikako ne bi mogla biti upućena Jednome Bogu, već jedino Trojici, odnosno „Trojedinstvu“. Zizjulas, međutim, podsjeća da su sve rane euharistijske molitve bile upućivane upravo Bogu Ocu. On se i inače u svojoj teologiji uvijek oslanja na euharistiju i u riječima koje Crkva upućuje Ocu i Svetom Trojstvu (istodobno) ne vidi proturječnost, jer iako Otac jest *zasebna* hipostaza (tj. onaj "Drugi"), On je i *odnosna* hipostaza (tj. onaj koji je neshvatljiv izvan svog jedinstva s drugim dvjema božanskim ličnostima).

Da je kapadocijsko učenje o Ocu kao „uzroku“ teološki ispravno, Zizjulas potkrepljuje i onim što bismo mogli nazvati argumentom iz poretka. On, naime, tvrdi da „u samoj stvari postoji poredak ili τᾶξίς u Svetom Trojstvu s obzirom da Otac uvijek dolazi prvi, Sin drugi, a Duh treći u svim biblijskim i svetoatačkim spominjanjima Svetog Trojstva“. Ovaj argument je, prema J. Wilksu, prije svega

⁴³ *Zajednica i drugost*, 144.

⁴⁴ Grigorije Palama, *O ishodenju Duha Svetoga*, 22.

⁴⁵ Stajalište da je odnos ili relacija između tri božanske ličnosti konačni ontološki temelj u Bogu, Zizjulas pripisuje sljedećim teolozima: T. F. Torrance, *The Trinitarian Faith*, 1988, 338, A. J. Torance, *Persons in Kommunion*, 293 d, C. E. Gunton, *The Promis of the Trinitarian Theology*, 196, ali i D. Staniloae, *The Experience of God*, 129.

⁴⁶ *Zajednica i drugost*, 145.

utemeljen na ekonomijskom promatranju javljanja Presvetog Trojstva: "Ekonomija spasenja otkriva određeni 'poredak' (τάξις) hipostaza, ali teologija tvrdi da jedino puna jednakost biti među svim ličnostima može biti sigurna zaštita od zapadanja u ontološku subordinaciju."⁴⁷

Wilksa bismo ovdje morali dopuniti time što ćemo reći da jedna takva "sigurna zaštita od zapadanja u ontološku subordinaciju" ne predstavlja samo jednakost biti nego prije svega načelo monarhije Boga Oca.

Za Zizjulasa je od krajnje važnosti to da mi ne možemo preokrenuti ili poremetiti ovaj poredak i tako postaviti bilo koju drugu ličnost ispred Oca.⁴⁸ Inzistiranje na tome nije Zizjulasova osobna teološka inovacija. On je, kao što smo već više puta rekli, oslonjen na Kapadocijske oce, prije svega na sv. Vasilija Velikog. U šesnaestom poglavlju knjige *O Duhu Svetom* Bazilije tumači Pavlove riječi iz 1 Kor 12,4–6 navodeći tri ličnosti i uvijek počinjući Ocem, te dodatno prekorava one koji mijenjaju poredak ličnosti u odnosu na onaj koji nam je Gospod predao u zapovijedi da krstimo sve narode. Štoviše, "u svom 125. pismu Bazilije [...] kritizira one koji mijenjaju raspored pri spominjanju tri ličnosti".⁴⁹ Dakle, ni za sv. Bazilija, ni za mitropolita pergamskog u pitanju *načela monarhije* ne postoji proizvoljnost – isto tako kao što ne postoji kaos (nego spomenuti poredak) u trojstvenoj ontologiji, tako ne bi trebala postojati ni proizvoljnost u upotrebi jezika.

Sve u svemu, bilo da je pokret u Bogu *ad intra*, bilo da je *ad extra*, on započinje Ocem i okončava Njime. Kada Zizjulas tvrdi da je Otac pokazan većim od Sina i Duha, on podrazumijeva da to nije po prirodi, već po načinu na koji ("kako") priroda postoji.⁵⁰ I na ovome se mjestu pokazuje da je njegova teologija primarno oslonjena na velike Kapadocijske oce. Već je sv. Grigorije Bogoslov, baveći se konkretnim odgovorom na arijansko tumačenje riječi "moj Otac veći je od mene" (Iv 14,28), razvio tumačenje kojim je

⁴⁷ John G. F. Wilks, "The Trinitarian Ontology of John Zizioulas", 72.

⁴⁸ *Zajednica i drugost*, 147. U ovome se Zizjulas posebno poziva na riječi sv. Grigorije Nazijanžina: "Jedinstvo (ἕνωσις) je Otac i od kojeg i kojem poredak (τάξις) ličnosti ide svojim tijekom." (*Beseda* 42, 15), ali i sv. Vasilija Velikog: Sin je drugi po redu u odnosu na Oca "zato što je [on] od njega (ὅτι ἀπ' ἐκείνου)", pri čemu Bazilije (za razliku od Wilksa) ne misli na ekonomiju već na Sveto Trojstvo uzeto po sebi (*Protiv Evnomija* 1, 20; 3, 1). No, da ne bi bilo zabune, sv. Bazilije dodaje "ali ne po prirodi".

⁴⁹ Najeeb Awad, "Between Subordination and Koinonia: Toward a New Reading of the Cappadocian Theology", 185.

⁵⁰ *Isto*, 149.

pokazivao da “usprkos tome što je Otac uzrok Sina i Duha, riječ ‘Otac’ ne označava superiornost, već određuje ‘način postojanja’ ili način *odnošenja* [dakle – relaciju] kojim se prva hipostaza odnosi prema drugoj i trećoj”.⁵¹

U ovoj točki Avad Nadžib Najeeb Awad postavlja pitanje u kojoj je mjeri daljna Zizjulasova interpretacija Kapadocijanaca dosljedna samim Kapadocijancima. Naime, prema njemu, postoji razlika u pojmu “relacije” (odnosa, σχέσις) između sv. Grigorija Bogoslova i Zizjulasu ukoliko, prema Nadžibu Najeebu, “nasuprot Zizjulasovu razumijevanju pojma relacijskog, u djelima Kapadocijanaca, Grigorije Nazijanin ne smatra da je ‘odnos’ važniji od ‘bitka ili ‘biti’.”⁵² Međutim, može se problematizirati sama Nadžibova Najeebova postavka problema, tj. zapitati se smatra li Zizjulas zaista da je *odnos* važniji od *bitka*. Točnije, neosporno je da Zizjulas smatra kako je *odnos* konstitutivan za bitak. Pa ipak, to i dalje ne znači da je time važniji ili da je uopće moguće “važnost” pripisati jednom ili drugom. Bitak i odnos su za Zizjulasu toliko povezani da smatramo kako nije sasvim opravdano upućivati mu prigovor temeljen na razlici koju sami uvodimo⁵³.

Drugo pitanje koje je izravno vezano za tumačenje riječi “moj Otac veći je od mene” jest ono o odnosu *hijerarhičnosti* i *bitka*. Zizjulasovo naglašavanje pojma monarhije, “patrocentrični” pogled na Trojstvo i “prevladavanje biti” od strane ličnosti Oca u nekoliko navrata bivalo je osporavano od strane suvremenih autora koji se pozivaju na drevne Oce (uglavnom opet na Kapadocijance).⁵⁴ Prema Awadu, Zizjulas ne naglašava u dovoljnoj mjeri perihoretični karakter odnosa i prenaglašava *uzročnost kao ontološki utemeljujuću* za Bitak Božji. Iako je njegova primjedba dragocjena, jer ispravno ukazuje na *ekonomijski* kontekst riječi sv.

⁵¹ *Isto*, 192.

⁵² *Isto*.

⁵³ Kada je u pitanju *inzistiranje* na odnosu (a ne na bitku), onda je, moramo priznati, Nadžib Najeeb u pravu. Ali to je samo zato što *inzistiranje* na bitku pripada cjelokupnoj (zapadnoj) tradiciji i Zizjulas ga smatra raširenim i općeprihvaćenim (sa svim zabludama koje, po njegovu mišljenju, iz takvog *inzistiranja* proizlaze), dok on, želeći nas podsjetiti na istočnu tradiciju (kod njega predstavljenu prije svega Kapadocijancima), neumorno zaista *inzistira* prije svega na pojmu *relacije*.

⁵⁴ Najeeb Awad, “Between Subordination and Koinonia: Toward a New Reading of the Cappadocian Theology”, 192; N. Loudovikos, “Person Instead of Grace and Dictated Otherness: John Zizioulas’ Final Theological Position”, *The Heythrop Journal* LII (2011), 689.

Grigorija Bogoslova o "Jednom koje je dovelo do Trojstva,⁵⁵ ona i dalje ne upućuje na jednu trojstvenu ontologiju koja bi kazivala na koji se način ostvaruje perihoreza. Što se tiče Loudovikosovog inzistiranja na tome da je za Kapadocijance monarhija razumljiva samo unutar istobitnosti (trebalo bi vrijediti i obratno), ono se može prihvatiti, ali upravo na takav način da ne umanjuje, nego dodatno ojačava načelo monarhije koje jedino može riješiti pitanje *hijerarhičnosti i unutar istobitnosti*.

Tako riječi: *Otac moj veći je od mene* (Iv 14, 29) u Zizjulasovom tumačenju ne znače da postoji prvi, drugi i treći *po prirodi*, jer je "božanstvo jedno u svakome od njih".⁵⁶

Ovu svoju tezu Zizjulas će eksplicirati do krajnjih granica tvrdeći da: "Božanska priroda ne postoji *prije* božanskih ličnosti kao neka vrsta Očeve *svojine* koji nju daruje ostalim ličnostima [...] Božanska priroda postoji *jedino* kada i zbog toga što ima Svetog Trojstva, i iz tog razloga nju *unaprijed* ne 'posjeduje' nijedna ličnost. *Apriorno* posjedovanje božanske prirode od strane bilo koje ličnosti podrazumijevalo bi postojanje ove prirode *prije* ličnosti."⁵⁷

Ovakvim stavom Zizjulas ne samo što odbacuje prvenstvo biti nad ličnošću, nego istodobno odbacuje i povlašteno posjedovanje biti od strane Oca. Takvo što bi, po njegovu mišljenju, uvelo nejednakost božanstva u Svetom Trojstvu. Da bi ovo stajalište do kraja razjasnio, on iznimno smjelo tvrdi da ne samo što Sin i Duh stječu božanstvo jedino zato što postoji Otac, nego i da Otac "stječe" božanstvo jedino time što postoje Sin i Duh.

Otac je, dakle, "veći" od Sina i Duha ne po prirodi (po prirodi je, naime, isti), nego po načinu na koji on hipostazira ovu zajedničku im prirodu, budući da "Sin i Duh imaju sve Očevo osim uzroka".⁵⁸ Načelo monarhije osigurava slobodu unutar istobitnosti. Zizjulas zato uvijek inzistira na slobodi, slobodi unutar bitka Božjeg, kao istinskoj slobodi radi koje je svaka druga uopće moguća. Kako to uspješno sažima E. Grope: "Ontološka sloboda ličnosti Boga Oca jest bespočetna i ekstatična ljubav, u kojoj Bog Otac postoji kao bespočetni početak koji rađa Riječ, izvodi Duha i stvara i spašava svijet. Ovaj vid ontološke slobode svojstven je jedino Bogu Ocu. To, naravno, ne znači da Riječ i Duh ontološki nisu slobodni."⁵⁹

⁵⁵ Najeeb Awad, "Between Subordination and Koinonia: Toward a New Reading of the Cappadocian Theology", 192.

⁵⁶ Bazilije Veliki, *Protiv Evnomija* 3, 1.

⁵⁷ *Zajednica i drugost*, 149.

⁵⁸ Grigorije Palama, *O ishodenju Duha Svetoga*, 35.

⁵⁹ Elizabeth T. Gropp, "Creation ex nihilo and ex amore: ontological Freedom

Zapravo, Riječ i Duh su slobodni zato što je Riječ slobodno rođena od Oca, a Duh od njega slobodno izveden.

Mitropolit Zizjulas je, dakle, bogoslov slobode. Sama postavka "ontološkog problema" kod njega je oduvijek vezana za pojam ličnosti tako da se on ne pita "što jest bitak", nego "kako postojanje može biti slobodno i smisleno". On, naravno, u tome polazi od bitka Božjeg i trojstvenih odnosa. Zizjulas u monarhiji Boga Oca vidi rješenje ontološkog problema, problema odnosa slobode i nužnosti u bitku Božjem, pa potom i u bitku čovjekovu. Kršćanska je ontologija oduvijek smatrala da teologija daje smisao antropologiji jer je Bog stvorio čovjeka i dao smisao njegovu bitku. Očigledno je: slobodni Bog, koji ne robuje čak ni vlastitoj biti, stoji u središtu Zizjulasove misli.

ZAKLJUČAK

Zizjulasova ontologija bez sumnje predstavlja najznačajniji prinos pravoslavne teologije suvremenoj misli. U tom dijaloškom karakteru otvorenosti Zizjulasove ontologije suvremenim (ali i starim) ontologijama, dana je mogućnost koju su mnogi polemičari iskoristili (S. Aguridis, L. Turčesku, N. Ludovikos, da spomenemo samo neke) kako bi mu zamjerili navodni "personalizam".

Točno je da je središnji i osnovni pojam Zizjulasove ontologije pojam "ličnosti", i to ličnosti tako shvaćene da podrazumijeva odnos. Kao što smo vidjeli, on pojam ličnosti u osnovi tumači prije svega imajući u vidu ličnost Boga Oca. U našem smo radu, među ostalim, nastojali pokazati da koncept ličnosti koji daje Zizjulas, iako se povremeno služi jezikom suvremene filozofije, nema svoje podrijetlo u toj filozofiji, nego u otačkom mišljenju. Zizjulasovo pozivanje na Kapadocijance nije formalno-estetsko, nego bitno. Za njega biti ljudska ličnost, znači najprije i *par excellence* postojati "po ikoni" ličnosti Svetog Trojstva. Nije Bog ličnostan jer je čovjek ličnostan, nego obratno: čovjek je ličnost zahvaljujući tome što Bog postoji na način ličnosti. Da nije u pitanju antropološka i "personalistička" projekcija, nego originalan teološki koncept dan prvi put kod Kapadocijanaca, možemo vidjeti iz spora o *hijerarhičnosti* bića između Zizjulasovih kritičara i njegovih originalnih stavova. Zizjulas neprestano inzistira na tome da je ličnost *odnosni* ili *relacijski* koncept, tj. da u Bogu postoji

in the theologies of John Zizioulas and Catherine Mowry Lacugna", *Modern Theology* XXI/3, July 2005., 480.

načelo monarhije Oca koje je za njega od najvećeg značenja. S druge strane, Zizjulasu se zamjera da njegov koncept monarhije ne podrazumijeva *recipročnost*. Ipak, recipročnost osobnog odnosa tipično je ljudski zahtjev. Zizjulas čvrsto stoji na stajalištu da je odnos Oca i Sina obostran, ali nije recipročan, jer Otac rađa Sina, ali obrnuto ne vrijedi. Ova hijerarhičnost odnosa za Zizjulasu ne ukida odnos niti čini prijetnju postojanju odnosa, nego upravo na pravilan način shvaćen odnos između osoba Svetog Trojstva podrazumijeva monarhiju Oca.

Razlog za načelo monarhije leži još dublje u kapadocijskoj ontologiji onako kako je izlaže Zizjulas. Budući da ne može prihvatiti nikakav vid neslobode ili nužnosti u Božjem bitku, on ponekad naglašava, prilično hrabro, da ne samo da Bog ne rađa Sina iz neslobode i nužnosti nego ni sam Otac ne robuje božanskoj biti, nego želi i hoće svoj bitak. U ovoj se točki pojavljuje problem Božjeg odnosa prema njegovoj biti. Točno je da se na pojedinim mjestima može steći dojam kako je odnos između ličnosti i biti gotovo suparnički. Ličnost nadilazi bit. Ali to nije jedino moguće čitanje. Kad obratimo pozornost na Zizjulasovo poznavanje otačkog pravila kako "nema biti bez ličnosti ni ličnosti bez biti", možemo mnogo uravnoteženije shvatiti njegove stavove. Također, za njegov stav prema božanskoj biti vrlo je ilustrativan njegov odnos prema sv. Atanaziju Velikom kao borcu za nicejsku "istobitnost". Zato mu Zizjulas odaje priznanje što je i samu bit shvatio kao zajedničarski, tj. odnosni ili relacijski pojam. Mitropolit pergamski ne želi dopustiti, baš kao što to nisu željeli ni Kapadocijci ni oci Drugoga vaseljenskog koncila, da se Trojstvenost shvati kao "dodatak" biti, kao proces koji nekako izvire "iz biti". Možemo reći da je Zizjulasov stav prema ličnosti i biti prilično uravnotežen, premda ponekad on retorički (pre)naglašava ulogu ličnosti, plašeći se supstancijalizma, tj. ontologije utemeljene na biti.

Iako nije utemeljena na čovjekovom, nego na Božjem postojanju, Zizjulasova ontologija u biti je važna za čovjekovo postojanje. Koncept ličnosti koja ne robuje nužnosti opisuje božansku stvarnost, ali je i za čovjekovo tvarno postojanje od presudnog značenja. Zizjulas snažno ističe razliku između netvarnog Boga i tvarnog svijeta, između Boga, koji nema datost postojanja, i čoveka, koji je ima, ali u isto vrijeme ističe i čovjekovu mogućnost oboženja. Oboženje je za njega uvijek proces čovjekovog postajanja ličnošću, njegovog ispunjavanja svih potencijala koji su mu kao ličnosnom biću dati. A to se ostvaruje tako što čovjek prihvaća osobni odnos s Bogom te tako i sam postaje autentična i istinska

ličnost koja više ne robuje datosti bića. Dakle, isto kao i sam Bog, i čovjek jest biće-u-odnosu, te se tako relacijska ontologija najprije prenosi s božanskog na čovječanski plan (preko koncepta ikonične ličnosti čovjeka), uzvodi s čovječanskog na božanski plan (preko koncepta posinovljenja), a na samom antropološkom planu čovjekov identitet zasniva isključivo u odnosu s Bogom.

TEACHING OF JOHN ZIZIOULAS ABOUT THE PRINCIPLE OF GOD THE FATHER

Summary

The principle of monarchy (autocracy) of God the Father is the most important theological principle of Orthodox Triadology. Therefore it is not surprising that it is in the centre of theological interest of the leading Orthodox theologian Metropolitan John Zizioulas. Zizioulas finds the principle of monarchy in the ancient symbols of faith and, primarily, in the theology of Cappadocian Fathers. This principle enables the Christian faith to be monotheistic, but also to set up triunity. Belief in one God implies belief in one God the Father who gives birth to the Son and brings the Holy Spirit. What was especially important for the 4th century context and also for Zizioulas is the issue of relationship between the divine essence and personhood. Emphasizing the principle of monarchy implies God the Father who freely, unconditionally, and also including the divine essence, gives birth to the omni-temporal Son and brings the Spirit. For Zizioulas, the significance of the principle of monarchy of God the Father is not only a theological issue – it is also expressed in the Eucharistic experience and ethos of the Church.

Key words: principle of monarchy of God the Father, ontology, Triadology, personhood, essence, nature, relation, Cappadocian Fathers.